QUI FOU EN REALITAT GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO Y VALDÉS?

Des de fa poc més de quatre anys les nostres investigacions s’han centrat en esclarir com l’aparell censor va modificar la biografia i la nacionalitat dels Valdès, una nissaga d’origen aragonès que amb el pas del temps es va anar instal·lant a Catalunya, el País Valencià, Roma i Nàpols, entre d’altres territoris, i que va donar figures de notòria rellevància com Ferran de Valdès, cap de la Guàrdia de Ferran el Catòlic i ambaixador reial a Roma, Jaume de Valdès, majordom del papa Roderic de Borja, Alfons de Valdès, escriptor i mà dreta del canceller Gattinara, el seu germà Joan de Valdès, teòleg i reformista, o Ferran de Valdès Salas, Arquebisbe de Sevilla i Inquisidor General.

Durant aquesta recerca vam topar amb En Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés, primer cronista oficial d’ Índies i testimoni d’excepció de la conquesta i colonització d’Amèrica des de finals del segle XV fins ben passada la primera meitat del segle XVI, el qual, tot i ser portador del cognom Valdès -ell mateix en presumeix en diverses ocasions - ha passat a la història com a Fernández de Oviedo o sovint com a Oviedo.

L’objectiu que ens proposem en el present article és el de contextualitzar el personatge dins la seva família, per tal d’entendre el perquè de la seva privilegiada posició i la seva formació cultural, i d’establir-ne el seu origen català i, més concretament, barceloní.

Qui s’amaga sota el nom de Gonzalo Fernández de Oviedo?

La història oficial, en la qual no m’entretindré per tal de no allargar excessivament aquest treball i que pot ser consultada a la bibliografia que adjunto al final del text, ens diu que va néixer a Madrid el 10 d’agost de 1478 i que provenia d’una família d’*hidalgos* asturians afincats en aquesta població castellana.

Encara avui, moltes de les dades comunament acceptades de la biografia del cronista d'Índies són les que compilà José Amador de los Ríos en l'estudi[1] que precedeix el primer volum de la seva edició de la *Historia General y Natural de las Indias* apareguda entre 1851 i 1853.

Tanmateix, el 1957, coincidint amb el quart centenari de la seva mort, la *Revista de Indias* li dedicà un monogràfic en què diversos experts en la matèria abordaren la figura del cronista des de diferents perspectives.
De tots ells, ens interessa particularment l'article de José de la Peña y Cámara intitulat *Contribuciones para una biografía de Fernández de Oviedo*, en el qual, a més d'aportar noves dades de notòria rellevància, retreu a Amador de los Ríos la seva manca de rigor i la seva voluntat de presentar un Fernández de Oviedo a mode de panegíric, donant per bones moltes informacions sense ni tan sols haver-les contrastat i fins i tot faltant a la veritat de manera deliberada.
"Ha sido sin duda, el apuntado defecto de presentar un relato aparentemente completo y sólido el que no sólo ha pasado inadvertido sinó que ha logrado ocultar a todos los demás, puesto que transcurrido más de un siglo sin que se haya abordado la empresa de sustituir por una biografía ese deformador y simplista panegírico, o al menos denunciarle como tal. Bien al contrario, el estudio de Ríos ha sido considerado com articulo de fe y consagrado como definitivo por notables autores."
I encara rebla: " Ha ocurrido algo peor que el divorcio entre la biografia y las fuentes documentales y que cabría calificar de adulterio, y hay que traer a cuento como caso límite del poder de embrujo de Ríos, que llega hasta conseguir que un probo erudito traicione a su bien amada y legítima coyunda documental.[2]"

Les diatribes de De la Peña y Cámara contra els treballs d'Amador de los Ríos van trobar ressò en l'obra de Juan Bautista de Avalle-Arce, el qual afirmà sense reserves que el cronista no es deia Gonzalo Fernández de Oviedo sinó que pertanyia al llinatge dels Valdès: " El degà dels historiadors espanyols del descobriment i de la conquesta de les Índies és sens cap mena de dubte Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés, per utilitzar el nom amb què signa els seus llibres. (...) De fet, amb tota probabilitat el seu nom no era Fernández de Oviedo sinó

Valdés. Per exemple, ell afirmava no tenir relació amb moltes personalitats anomenades Oviedo que cita en els seus llibres. I en les seves *Batallas y quinquagenas,* com a part de la biografia d'un Capità Valdès de la Guàrdia del Rei Catòlic, Oviedo interposa que *"Les principals armes heràldiques que porto per mitjà del meu pare i del meu avi són les armes de Valdés"* A més, el 1548 va publicar a Sevilla la *Regla de la vida espiritual* en la portada del qual hi va fer representar les armes de Valdés. Finalment el seu fill preferit (...) es deia Francisco González de Valdés. És per tant clar que el nom del gran historiador era Valdés, però donada l'anarquia onomàstica prevalent a Espanya, va triar Fernández de Oviedo.[3]"

Deixant a part la qüestió de la pretesa anarquia onomàstica a qui Avalle-Arce fa responsable del fet que En Valdès no signés les obres amb el seu autèntic nom i que nosaltres atribuïm no pas a la voluntat del cronista sinó a la implacable tasca dels censors, les afirmacions de l'erudit argentí concorden plenament amb el coneixement que tenien els seus contemporanis de la seva verdadera identitat.
En efecte, el 1556 l'humanista i historiador Francisco de Támara publicà a la ciutat d'Anvers un traducció de l' *Omnium gentium mores, leges et ritus* de l'alemany Johann Bohm en la qual hi afegí un apèndix intitulat *Suma y breve relación de todas las Indias y tierras nuevamente descubiertas por gente de España*. En ella hi cita la Historia General y Natural de las Indias, escrita pel capità Valdès.[4]

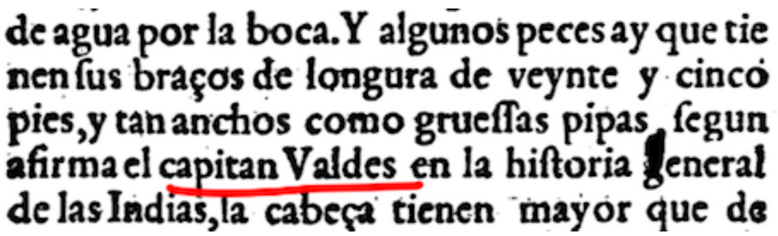
de agua por la boca. Y algunos peces ay que tie
nen ſus braços de longura de veynte y cinco
pies, y tan anchos como grueſſas pipas, ſegun
afirma el capitan Valdes en la hiſtoria general
de las Indias, la cabeça tienen mayor que de

Ignorem si Avalle-Arce disposava d'aquesta informació, atès que en cap moment s'hi refereix, però el text no fa altra cosa que confirmar que un coetani del cronista d'Índies que havia llegit la primera part de l'obra –editada el 1535 - sabia del cert que el seu autor es deia Valdès i no Gonzalo Fernández de Oviedo.
Una vegada establert el vertader cognom del nostre personatge, cal que ens preguntem sobre el seu nom de pila, ja que tot sembla indicar que aquest no era Gonzalo.

De fet, no seria la primera vegada que s'utilitza del nom de Gonzalo Fernández per suplantar la identitat d'un noble català ja que com apuntava En Pep Mayolas, el Gran Conestable i Almirall de Catalunya i Aragó, Joan Ramon Folc IV de Cardona ha passat a la història com a Gonzalo Fernández de Córdoba, conegut com el *Gran Capitán*.[5]

La solució d'aquest entrellat ens la proporciona en José María De Francisco Olmos en la seva tesi doctoral *El Príncipe Heredero en las Coronas de Castilla y Aragón durante la Baja Edad Media*.

Efectivament, en aquest extensíssim treball, De Francisco presenta un apèndix on, entre molta altra documentació, trobem un elenc molt detallat amb les despeses de la Casa del Príncep Joan incloses aquelles relacionades amb el pagament als seus servidors.

Tot i que En Fernández de Oviedo es vantà en més d'una ocasió d'haver servit el Príncep com a mosso de cambra i fins i tot molts anys després, el 1548, en deixà constància a *El Libro de la Cámara Real del Príncipe Juan*, el seu nom no apareix en aquesta relació ni una sola vegada.

Sí que hi apareix en canvi el nom de Martí de Valdès, no com a mosso de cambra sinó de capella[6]. Aquesta circumstància, sumada al fet que en *El libro de la Cámara Real del Príncipe Juan* s'hi esmenten tots els servidors de la Casa del Príncep excepte, sospitosament, En Martí de Valdès, ens fa pensar que aquest era el vertader nom del cronista.

És cert que només és una teoria i que no en podem estar del tot segurs, però com que ja hem vist que el nom de Gonzalo Fernández de Oviedo tampoc ens dóna cap certesa absoluta, d'ara endavant ens permetrem la llicència de referir-nos al nostre personatge com a Martí de Valdès

La nissaga dels Valdès

Aclarit l'assumpte de la pertinença familiar d'En Martí de Valdès, el següent pas que calia fer era el de situar-lo dins la seva família a fi d'explicar el perquè de la seva promoció social i del periple que recorregué durant els primers anys de la seva vida.

Al marge de la data del seu naixement, res no se'n sap de la infància d'En Valdès fins que als dotze anys va entrar a servir com a patge del nebot de Ferran el Catòlic, Alfons II, Duc de Vilafermosa. Els historiadors no diuen res sobre els motius pels quals un *hidalgo* de família relativament modesta (alguns fins i tot dubten de la seva *hidalguía*) va ser acceptat en un cercle tan exclusiu i restringit com era la cort del Duc de Vilafermosa, un dels grans potentats de la Nació Catalana.
Ara bé, si tenim en compte que el majordom del primer Duc de Vilafermosa, pare d'Alfons II, era l'aragonès Alfons de Valdès, no és gens estrany que el parent d'un dels servidors de confiança la família ducal fos admès a la seva cort.

Aquest Alfons de Valdès, de qui ja ens en vam ocupar en un altre article[7], és una figura cabdal a l'hora de reconstruir, si més no parcialment, l'arbre genealògic d'En Martí de Valdès; i ho és perquè sabem que el seu fill Ferran, també objecte de les nostres investigacions[8], fou cap de la Guàrdia de Ferran el Catòlic; atès que el propi Avalle-Arce[9] i l'heraldista Antonio Vargas Zúñiga[10] ens adveren que el pare d'En Martí de Valdès es deia ni més ni menys que Ferran, lògicament Alfons n'havia de ser l'avi.
Però la parentela d'Alfons de Valdès no s'acaba aquí. El seu oncle Jaume (conegut com a Diego Menéndez Valdés) era el majordom d'Alexandre VI. Probablement va ser el primer dels Valdès que es va instal·lar a Roma i sabem que després de la seva mort encara hi havia parents seus que hi vivien; de fet en l'actualitat encara es conserva en un carrer relativament proper al Vaticà, el Palazzo de Valdès.[11]
Aquesta connexió entre els Borja i els Valdès havia de possibilitar que En Martí de Valdès , tot i que per poc temps, formés part del seguici del cardenal Joan de Borja Llançol de Romaní.
Una altra informació rellevant que hem pogut constatar és que Alfons de Valdès tenia un germà, també anomenat Ferran, que fou el pare dels cèlebres erasmistes Alfons i Joan de Valdès; per tant el nostre cronista i els germans Valdès eren cosins de segon grau, cosa que explica el fet que quan el 1525 se li concedí un augment de les seves armes, l'encarregat de fer-lo efectiu –trencant així els canals habituals- va ser el Secretari de Cartes Llatines, Alfons de Valdès.

“Una real provisión dada por Carlos V en Toledo el 25 de octubre de 1525, de confirmación y mejoramiento de armas a nuestro Gonzalo por sus servicios. Lo más extraordinarario de este documento es la vía por la que se despacha (...) no se expide por el Consejo de Indias, que era la vía debida, sinó por la Secretaría de Cartas Latinas.[12]”

El quadre que donem a continuació, tot i que incomplet i en absolut definitiu, és una hipòtesi de treball que ens permetrà de visualitzar amb més claredat les relacions de parentiu entre els diversos membres del llinatge dels Valdès.

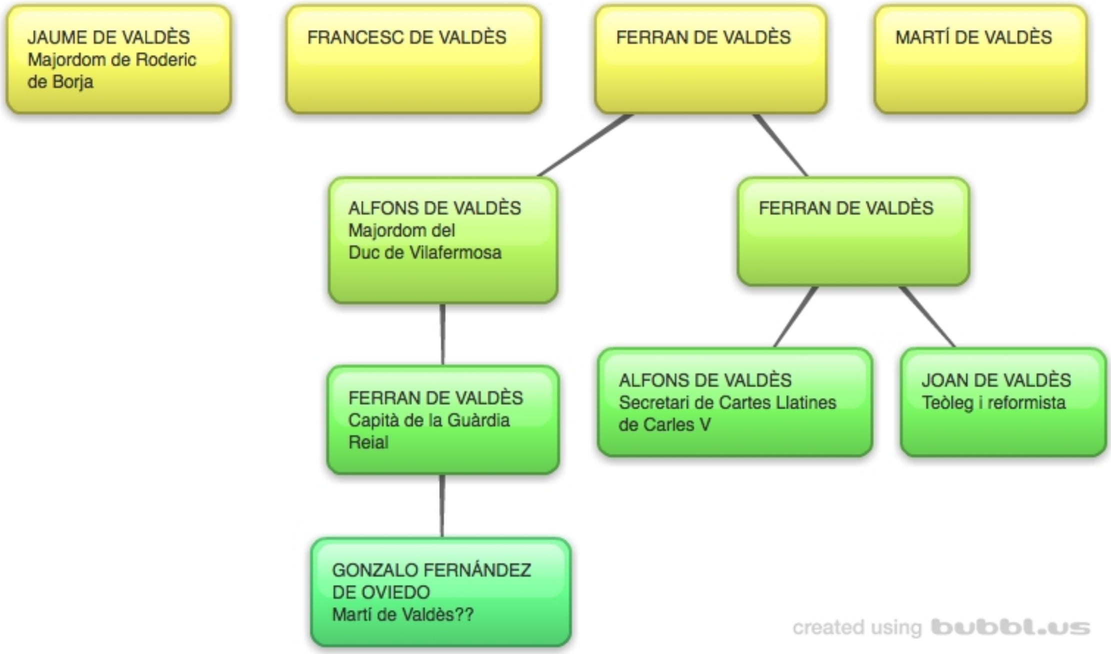

Per concloure amb l’assumpte del cercle familiar del cronista, tot i que no n’hem fet esment en el quadre perquè ens falten més dades, no ens podem estar de destacar que En Martí de Valdès i l’Inquisidor General Ferran de Valdès Salas, autor del famós Índex de Valdès, eren familiars; tal vegada això podria explicar la gran diligència amb què la censura actuà per tal d’esborrar el rastre i els lligams de molts dels membres d’aquesta nissaga.

La pàtria d'En Martí de Valdès

La relació que tingué En Valdès amb la Nació Catalana, tant pel que fa als regnes peninsulars com als seus territoris vinculats a Itàlia, va ser constant durant bona part de la seva vida.
De ben jove, tot just amb quinze anys, presencià la tornada a Barcelona del primer viatge d'En Cristòfor Colom, el 14 de maig de 1493 i així en deixà constància a la *Historia General y Natural de la Indias:* "Aquestos notables se han traído a la memoria para señalar el tiempo en que Colom llegó a la corte, en lo cual yo hablo como testigo de vista porque me hallé paje (...) con los primeros indios que destas partes fueron en el primero viaje e descubrimiento.[13]"
 D'aquest testimoni, val la pena destacar que el cronista escriu el cognom del Descobridor en català (ho fa sempre) cosa que crida poderosament l'atenció si com es pretén En Colom era genovès i En Valdès, madrileny.
Entre 1499 i 1502 viu successivament a la Roma dels Borja, a la cort de Ludovico Sforza, Duc de Milà, a la Màntua d'Isabel d'Aragó i al Nàpols de Frederic III fins que finalment tornà a la península per restar al servei de Ferran el Catòlic, el qual li encomanà que s'incorporés a la comitiva del Duc de Calàbria el 17 de desembre de 1502.
Si a tot això afegim la circumstància que, com ja hem dit, el seu avi era aragonès i que tenim més d'una dotzena de testimonis entre el segle XVII i XIX que afirmen que el seu cosí Joan de Valdès era català[14], no creiem que sigui agosarat plantejar-nos que ell també ho pogués ser. Més encara quan veiem que per descriure Santo Domingo, a l'Illa de l'Espanyola, pren com a referència la ciutat de Barcelona.
" (..) el principal de ellos, que es la ciudad de Santo Domingo, más particularmente hablando, digo que cuanto a los edificios, ningún pueblo de España, tanto por tanto, aunque sea Barcelona, la cual yo he visto muy bien muchas veces, le hace ventaja generalmente; porque todas las casas de Santo Domingo son de piedra como las de Barcelona, por la mayor parte, o de tan hermosas tapias y tan fuertes, que es muy singular argamasa, y el asiento muy mejor que el de Barcelona, porque las calles son tanto y más llanas y muy más anchas, y sin comparación más derechas (…) y por otra parte, al costado y al pie de las casas pasa el río Ozama, que es maravilloso puerto, y surgen las naos cargadas junto a tierra debajo de las

ventanas, y no más lejos de la boca donde el río entra en la mar, de lo que hay desde el pie del cerro de Montjuich al monasterio de San Francisco o a la lonja de Barcelona.[15]"
De les paraules d'En Valdès, se'n desprèn que era un bon coneixedor de la Ciutat Comtal, però la clau de la seva condició de barceloní ens la dóna ell mateix a *El Libro de la Cámara Real del Príncipe Juan*.
"El año de mill e quinientos e trenta e çinco de la natividad de nuestro rredemptor Jesuchristo, en esta villa de Madrid (donde yo nasci) me halle al tiempo que el Emperador, nuestro señor partió desde ella para efectuar la gloriosa empresa de la Goleta e Tunez, en Africa[16] (…)"
Sembla del tot innecessària cap mena de disquisició sobre la impossibilitat física que una expedició naval sortís de Madrid; el que realment ens interessa ara és que la flota a la qual fa referència partí de Barcelona el 30 de maig de 1535[17], de la qual cosa deduïm que un censor, actuant de manera mecànica, va canviar el nom de Barcelona que apareixia en el text original pel de Madrid sense tenir en compte els problemes de coherència que aquesta modificació pogués comportar.

" Toda la literatura genealogista y localista, antigua y moderna tan generosa siempre para acoger e insertar, mal que bien, en sus árboles y elencos a cualquier personaje de notoriedad histórica, no se ocupa para nada de nuestro cronista imperial. Por lo que hace a la asturiana el propio Tréllez Villademoros, que colma las medidas al más exigente con su erudición dieciochesca (…) para nada cita a nuestro Gonzalo (…) Los escritores madrileños han de limitarse a catalogar a Gonzalo como hijo ilustre pero sin que Jerónimo de la Quintana ni Pellicer, ni Álvarez Baena puedan precisar nada sobre la paternidad de Gonzalo ni sobre su familia.[18]"
Així, podem concloure que si bé és veritat que no hi ha cap document que testimonii la catalanitat d'En Valdès, la realitat és que a part de les seves obres retocades per la censura i encara avui inèdites moltes d'elles, tampoc no es conserva cap testimoni documental que confirmi que era madrileny d'ascendència asturiana, tal i com constatà En De la Peña y Cámara en el paràgraf immediatament anterior que hem transcrit. A l'espera de noves proves que puguin sorgir, aleshores, ens mantindrem ferms en la nostra hipòtesi conforme el famós Gonzalo

Fernández de Oviedo y Valdés amaga la personalitat censurada del servidor de ducs i prínceps, cronista i militar barceloní Martí de Valdès, membre destacat de la prominent nissaga catalana dels Valdès.

Raimon Balagué, juliol de 2016.

[1] JOSÉ AMADOR DE LOS RÍOS, *Vida y escritos de Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés*, dins *Historia general y natural de las Indias*, vol I, Imprenta de la Real Academia de la Historia, Madrid 1851, p.IX-CVII.
[2] JOSÉ DE LA PEÑA Y CÁMARA, *Contribuciones documentales y críticas para una biografía de Gonzalo Fernández de Oviedo*, Revista de Indias. Año XXVII, núms 69-79, Madrid 1957, p. 610 i 612.
[3] JUAN BAUTISTA DE AVALLE-ARCE, *Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés: Chronicler of the Indies* dins *The Hernando de Soto Expedition: History, Historiography and "Discovery" in the Southeast*, ed Lincoln, University of Nebraska Press, 1997, p.369.
[4] FRANCISCO DE TÁMARA, *El Libro de las costumbres de todas las gentes del mundo y de las Indias*, Anvers 1556, p.264.
[5] http://www.inh.cat/articles/El-cas-JRFC-IV-
[6] JOSÉ MARÍA DE FRANCISCO OLMOS, *El Príncipe Heredero en las Coronas de Castilla y Aragón durante la baja edad media (apéndice)* Departamento de Historia Medieval (Tesis Doctoral) Universidad Complutense de Madrid, Madrid 1995, p.114.
[7] http://www.inh.cat/articles/L'origen-ocult-de-la-nissaga-dels-Valdes
[8] http://www.inh.cat/articles/La-controvertida-mort-d-En-Ferran-de-Valdes
[9] GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *Batallas y quinquagenas,* Ediciones de la Diputación, Salamanca 1989, p.436, nota 797.
[10] MANUEL GIMÉNEZ FERNÁNDEZ, *Bartolomé de las Casas*, Consejo superior de investigacions científicas, Madrid 1984, vol II, p.279, nota 254.
[11] http://www.info.roma.it/monumenti_dettaglio.asp?ID_schede=2269
[12] JOSÉ DE LA PEÑA CÁMARA, ob cit. p.640.
[13] GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *Historia general y natural de las Indias,* vol I, Imprenta de la Real Academaia de la Historia, Madrid 1851, p.28-29.
[14] http://www.inh.cat/articles/Tretze-proves-documentals-de-la-catalanitat-de-Joan-de-Valdes
[15] GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *Sumario de la natural historia de las Indias,* Fondo de Cultura Económica, México 1950, p.88-89.
[16] GONZALO FERNÁNDEZ DE OVIEDO, *El Libro de la Cámara Real del Príncipe Juan*, Sociedad de Bibliófilos Españoles, Madrid 1870, p.1.
[17] PRUDENCIO DE SANDOVAL, *Historia de la vida y hechos del emperador Carlos V*, Anvers 1681, 2a part, p.160.
[18] JOSÉ DE LA PEÑA CÁMARA, ob cit. p.637-638.